

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.62>

ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Меша О.О.,

*аспірант кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу**Державного торговельно-економічного університету*

ORCID: 0009-0005-8105-2201

Меша О.О. Генеза законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання.

У статті досліджується еволюція кримінально-правового регулювання юридичної відповідальності за такі кримінальні правопорушення як незаконне посягання на майно юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та протиправне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність. Розгорнуто аналізується історичний розвиток кримінального законодавства на українських землях від середини XIX століття до сучасності, із встановленням того, що впродовж тривалого часу подібні кримінальні діяння не визнавалися окремим складом злочину у законах про кримінальну відповідальність. У статті зосереджено увагу на законодавчих системах Російської імперії, Австро-Угорщини, буремної доби Української революції 1917-1921 років, СРСР, тимчасової окупації українських земель під час Другої Світової війни, а також на правових трансформаціях вітчизняного законодавства доби незалежної України. Ретроспективний аналіз показує, що радикальні зрушення відбулися лише після проголошення незалежності України та в контексті переходу до ринкової економіки. У статті встановлено, що до кінця XX століття протиправне захоплення майна суб'єктів господарювання кваліфікувалося як загальні злочини проти власності без урахування специфіки підприємницької діяльності. Лише в 1996 році до норм кримінального кодифікованого закону було внесено перші спеціалізовані положення щодо протидії незаконним посяганням на бізнес. Подальші зміни, зокрема доповнення статтями 205-1, 206-2, стали наслідком спроб системної протидії рейдерству. Особливу увагу приділено аналізу змін до статті 206 КК України, яка стала ключовою в боротьбі з незаконним захопленням бізнесу. Автор підкреслює, що сучасне кримінальне законодавство продовжує вдосконалюватися, зокрема в межах підготовки нового українського Кримінального кодексу, де передбачено статті щодо встановлення контролю над суб'єктом господарювання та порушення права на підприємницьку діяльність. Робота дозволяє окреслити ключові тенденції розвитку правової охорони бізнесу в Україні та вказує на потребу у подальшій імплементації чітких правових механізмів для захисту підприємців.

Ключові слова: рейдерство, злочини у сфері господарської діяльності, кримінально-правова політика в сфері рейдерства, протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання.

Mesha O.O. Genesis of legislation on criminal liability for unlawful seizure of property belonging to legal entities and individual entrepreneurs engaged in economic activity.

The article explores the evolution of criminal law regulation of legal liability for such criminal offenses as unlawful encroachment upon the property of legal entities and individual entrepreneurs, as well as the illegal seizure of property belonging to business entities engaged in economic activity. It provides an in-depth analysis of the historical development of criminal legislation on Ukrainian territories from the mid-19th century to the present, establishing that for a long period, such criminal acts were not recognized as separate criminal offenses under criminal liability laws. The article focuses on the legal systems of the Russian Empire, Austro-Hungarian Empire, the turbulent period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the USSR, the temporary occupation of Ukrainian lands during World War II, and the legal transformations in national legislation during the era of independent Ukraine.

A retrospective analysis shows that substantial changes occurred only after the declaration of Ukraine's independence and in the context of its transition to a market economy. The article finds that by the end of the 20th century, unlawful seizures of business assets were still classified as general property crimes without regard to the specifics of entrepreneurial activity. Only in 1996 were the first specialized provisions to counter illegal encroachments on business introduced into the codified criminal law. Subsequent amendments, including the introduction of Articles 205-1 and 206-2, resulted from attempts to systematically combat corporate raiding. Particular attention is paid to the evolution of Article 206 of the Criminal Code of Ukraine, which has become central in addressing illegal takeovers of businesses.

The author emphasizes that modern criminal legislation continues to evolve, particularly in the context of drafting a new Criminal Code of Ukraine, which includes provisions addressing the establishment of

control over business entities and violations of the right to entrepreneurial activity. The study outlines key trends in the development of legal protection for business in Ukraine and highlights the need for further implementation of clear legal mechanisms to safeguard entrepreneurs.

Key words: corporate raiding, offences in the sphere of economic activity, criminal law policy in the sphere of corporate raiding, unlawful seizure of a business entity's property або illegal appropriation of a business entity's assets.

Постановка проблеми. На сьогодні актуальність наукового аналізу генези законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна полягає у потребі комплексного дослідження: як історичного становлення відповідних норм, так і виявлення причин їх відсутності у різні періоди. Особливу наукову цінність має вивчення трансформацій цих норм – від загальних положень імперських кодексів до сучасних антирейдерських положень.

Мета дослідження – історико-правовий аналіз розвитку та трансформації вітчизняного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність, на українських землях від середини XIX століття до сьогодення. Простеження еволюції нормативно-правового регулювання цього питання в умовах різних державних утворень, імперських та радянських режимів, перехідного пострадянського періоду та сучасної України.

Стан опрацювання проблематики. Питання розвитку вітчизняного законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність здійснювали зокрема такі науковці, як Грек Б.М., Грек Т.Б., Коломійчук В.О., Титаренко С.С.

Виклад основного матеріалу. Проблема кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність, тривалий час залишалася поза межами системного правового регулювання. Історично законодавство різних держав, у складі яких перебували українські землі (Російська імперія, Австро-Угорщина, СРСР), не передбачало спеціалізованих норм, що визнавали б подібні діяння окремим складом злочину. Протиправне заволодіння майном суб'єктів господарювання охоплювалося загальними положеннями про злочини проти власності, без урахування специфіки підприємницької діяльності.

Станом на середину XIX століття українські землі були поділені між двома імперіями – Російською імперією та Австро-Угорською імперією, законодавство яких діяло на українських землях.

Характерною особливістю тогочасного кримінального законодавства є те, що кримінальна відповідальність за незаконне захоплення майна юридичних та фізичних осіб, що здійснювали господарську діяльність не була оформлена юридично в склад окремого злочину. Як правило, воно охоплювалось складом злочинних посягань на приватне майно.

Так, перший кодифікований кримінальний закон Російської імперії – Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року (далі – Уложення 1845 року), затверджене 15.08.1845 та введене в дію з 1846 року не виділяв протиправне посягання на майно осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність в окремий злочин.

Так, стаття 1601 Глави I «Про протиправне заволодіння чужим нерухомим майном або чужою худобою та про знищення межових меж та знаків» Розділу XII «Про злочини та проступки проти власності приватних осіб» Уложення 1845 року встановлювала кримінальну відповідальність за будь-який напад з насильством на чужі землі, будинки чи інше нерухоме майно [1, с. 579-580].

У свою чергу, на території західноукраїнських земель, що до 1918 року перебували у складі Австро-Угорської монархії діяв австрійський Карний закон про злочини, проступки та правопорушення (нім. *Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen*) (далі – Карний закон), затверджений 27.05.1852 та набувший чинності з 01.09.1852.

Карний закон протиправне посягання на майно юридичних та фізичних осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність також не виділяв в окремий злочин, а відносив до злочинів проти приватної власності. Так, Карний закон в параграфі 83d встановлював кримінальну відповідальність за публічне насильство шляхом насильницького посягання на нерухоме майно іншої особи [2, с. 513-512].

Перша чверть XX століття відзначилася бурхливими соціально-політичними подіями та спробою державотворення на етнічних українських землях в ході Української революції 1917-1921 років, придушеною більшовицьким ярмом та розділом українських земель між різними державами.

Протягом 1917-1922 років на території сучасної України виникали та зникали державні утворення: Українська Народна Республіка, Радянська Україна, Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, Київська, Харківська та Новоросійська області Збройних Сил Півдня Росії, Галицька Соціалістична Радянська Республіка.

Безумовно такий швидкий темп соціально-економічних та політичних змін на українських землях не міг не вплинути на кримінальне законодавство, яке, як правило, лишалося імперським з певними коригуваннями.

Так, 25.11.1917 Українською Центральною Радою було ухвалено закон, котрим було визначено, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27.10.1917, оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки [3].

Фактично зазначений закон тимчасово надавав державним органам право застосовувати на підконтрольній Українській Центральній Раді території усі законодавчі акти, у тому числі й кримінальні, Російської імперії, за умови, що вони не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні законною владою.

На території українських земель, що певний час знаходилася під фактичним контролем Збройних Сил Півдня Росії офіційно діяло кримінальне законодавство Російської імперії.

У свою чергу, на території українських земель, підконтрольній в той час різним радянським державним утворенням законодавчої охорони приватного майна фізичних та юридичних осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність від протиправних посягань злочинців взагалі не було. Більш того, від власне владних радянських структур походила постійна загроза його свавільної конфіскації та експропріації заради «інтересів революції».

Перший кодифікований кримінальний закон на території Радянської України – Кримінальний кодекс Української СРР (далі – КК УСРР 1922 року) було затверджено ВУЦВК 23.08.1922 та введено в дію з 15.09.1922.

На момент прийняття КК УСРР 1922 року на території радянських республік проводилася «Нова економічна політика» (НЕП), яка обмежено допускала приватне підприємництво. Втім, якихось окремих спеціальних правових норм, які б захищали суб'єктів господарювання від спроб незаконного захоплення їх майна КК УСРР 1922 року не містив, встановлюючи загальні покарання за злочини проти власності та майнових прав.

Так, у главі VI «Майнові злочини» Особливої частини КК УСРР 1922 року містилася стаття 194, котра передбачала, що вимагання, тобто вимога передання якихось майнових благ чи права на майно, чи вчинення якихось дій під страхом вчинення насильства над особою чи знищення майна – карається позбавленням волі на строк до двох років [4, с. 584].

08.06.1927 на II сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету X скликання було прийнято новий Кримінальний кодекс Української СРР (далі – КК УСРР 1927 року) із введенням його в дію з 01.07.1927.

У розділі VII Особливої частини КК УСРР 1927 року містилася стаття 188, котра передбачала, що за вимушування щось-то за вимогу передати будь-яке майно, або майнові вигоди, або права на майно чи вчинити будь-які чинності майнового характеру під загрозою заподіяти насильство над особою покритого розголосити про нього ганьблivi відомості або знищити майно карається позбавленням волі на реченець до трьох років [5, с. 484].

Після згортання НЕПу та проведення колективізації суб'єктами господарської діяльності на території Української РСР були виключно державні та колективні підприємства та організації. Зайняття громадянами приватною підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку в Союзі РСР за певним винятком, не допускалося.

Під час Другої Світової війни територія України була пошматована шляхом утворення різних окупаційних адміністративно-територіальних одиниць: зона військової адміністрації, округ Галичина, Райхскомісаріат Україна, губернаторства Трансністрія, Буковина та Бессарабія.

Окупаційній владі не вдалося спромогтися створити єдине кодифіковане кримінальне законодавство для кожної з вищезгаданих окупаційних адміністративно-територіальних одиниць. Лише на території губернаторств Буковина та Бессарабія, які офіційно були включені до складу Королівства Румунія було поширено румунське законодавство, у тому числі й кримінальне.

28.12.1960 Верховною Радою Української РСР було затверджено третій в історії радянської України Кримінальний кодекс (далі – КК УРСР 1960 року), який було введено в дію з 01.04.1961.

З огляду на практичну відсутність інституту офіційного приватного підприємництва КК УРСР 1960 року, як й його попередники також не містив окремих спеціальних правових норм, які б захищали суб'єктів господарювання від спроб незаконного захоплення їх майна, встановлюючи загальні покарання за злочини проти власності та майнових прав, зокрема у статті 82 «Розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу», статті 86 «Розбій з метою розкрадання державного або громадського майна», статті 144 «Вимагательство» [6].

01.03.1991 було введено в дію Закон Української РСР «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII, який визначив загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької

діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території Української РСР, гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки [7].

15.04.1991 було введено в дію Закон Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 № 697-XII, яким серед іншого визначалося, що власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності [8].

Таким чином, законодавчо було оформлено можливість здійснення в Україні підприємницької діяльності фізичними особами та приватними юридичними особами.

В першу половину «буремних» 1990 років становлення незалежної України її кримінальне законодавство не містило спеціальних норм, які б встановлювали б кримінальну відповідальність за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність, що відповідно породжувало жорстокі та насильницькі злочинні дії щодо суб'єктів господарювання з боку представників кримінального світу.

29.12.1996 набрав чинності Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20.11.1996 № 530/96-ВР, який доповнив КК України 1960 року новою статтею 155-8 «Протидія законній підприємницькій діяльності» [9].

Коломійчук В.О. відмічає, що додатковими статтями, якими в 1990-ті роки могли охоплюватись дії злочинців, спрямовані на протиправне захоплення майна суб'єктів господарювання були: 69 («Бандитизм»), 83 («Розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства»), 86-2 («Вимагательство державного або колективного майна»), 87 («Спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям»), 143 («Шахрайство»), 144 («Вимагательство»), 194 («Підробка документів, штампів і печаток, збут їх та використання підроблених документів»), 198-2 («Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань») КК України 1960 року [10, с. 200].

01.09.2001 набув чинності новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України). Від свого попередника він успадкував лише одну статтю, яка передбачала кримінальну відповідальність за протиправні дії відносно суб'єктів господарювання у формі протидії їх законній господарській діяльності – 206 «Протидія законній господарській діяльності» [11].

Як відмітив Коломійчук В.О., хоч стаття 206 КК України й стала основною «антирейдерською» статтею, як показала практика, в силу специфіки та складності рейдерської діяльності для правової кваліфікації використовувались також і інші статті – 190 («шахрайство»), 356 («самоправство»), 358 («підроблення документів»), 366 («службове підроблення»), 375 («винесення завідомо неправосудного судового рішення») КК України [10, с. 200].

В подальшому до КК України неодноразово вносилися зміни. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10.10.2013 № 642-VII було доповнено КК України новими статтями 205-1 та 206-2 [12], а Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 № 402-IX статтю 206 КК України викладено у новій редакції [13];

Не можна оминати увагою також й проєкт нового Кримінального кодексу України, підрозділ 1. Розділу 6.4. «Кримінальні правопорушення проти порядку господарювання» якого містить дві статті – статтю 6.4.7. «Встановлення контролю над суб'єктом господарювання (рейдерство)» та статтю 6.4.17. «Порушення права на підприємницьку діяльність» [14].

Висновки. Проведений історико-правовий аналіз свідчить, що до кінця ХХ століття кримінальне законодавство на українських землях не містило спеціалізованих норм щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання. У законодавстві Російської імперії, Австро-Угорщини та радянського періоду відповідні діяння охоплювалися загальними положеннями про злочини проти власності, що пояснювалося відсутністю розвиненого інституту приватного підприємництва або його законодавчого визнання.

Лише після відновлення інституту приватної власності та підприємницької діяльності наприкінці ХХ століття в Україні виникла потреба у спеціальному кримінально-правовому захисті суб'єктів господарювання від протиправних посягань. Поступове формування таких норм відбулося у 1990-х роках, а системного характеру вони набули після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року та подальших законодавчих змін, спрямованих на протидію рейдерству.

Таким чином, еволюція кримінально-правового регулювання відповідальності за незаконне захоплення майна відображає загальні соціально-економічні трансформації держави: від імперських і радянських систем, у яких підприємницька діяльність не була самостійним об'єктом правового захисту, до сучасної правової моделі, що передбачає спеціальні антирейдерські кримінально-правові механізми охорони прав суб'єктів господарювання.

Й хоча кримінальна відповідальність за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання пройшла шлях від практичного ігнорування до створення спеціальних норм КК України, втім

сучасній системі ще притаманні виклики: потреба в узгодженості, чіткості правової дефініції та ефективності правозастосування. Подальший розвиток правової бази, зокрема через впровадження нових норм про рейдерство в проєкті нового Кримінального кодексу відкриває можливості для формування більшої правової захищеності підприємництва в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано проф. Имп. Училища правоведения... Н.С. Таганцевым. 5-е изд., доп. Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича, 1886. [4], 714 с.
2. Kaiserliches Patent, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizei-Uebertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird [Fund stelle 117] / Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich. XXXVI Stück. Ausgegeben und Versendet am 2. Juni 1852 Gesetz
3. Закон від 25 листопада 1917 року «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР». Вістник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. 1917. 1 грудня.
4. Кримінальний кодекс Української СРР 1922 року. Собрание узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, № 36, 15.09.1922, С. 561-592.
5. Кримінальний кодекс Української СРР 1927 року. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України, Відділ Перший, ч. 26-27, 27.06.1927, С. 426-496.
6. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон від 28.12.1960. База даних «Ліга. Закон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kd0006> (дата звернення: 22.02.2026).
7. Закон Української РСР «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12> (дата звернення: 22.02.2026).
8. Закон Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 № 697-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (дата звернення: 22.02.2026).
9. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20.11.1996 № 530/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530/96-ВР> (дата звернення: 22.02.2026).
10. Коломійчук В.О. Розвиток законодавства, спрямованого на протидію рейдерству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 66. С. 197-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_66_35.
11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.02.2026).
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10.10.2013 № 642-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642-18> (дата звернення: 22.02.2026).
13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 № 402-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20> (дата звернення: 22.02.2026).
14. Проєкт Кримінального кодексу України станом на 02.04.2025 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 22.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026